

ДАНИЛО ЧАЙКОВСЬКИЙ

ЛЮДИНА – БОРЕЦЬ – ПРОВІДНИК

НЮ ЙОРК — 1970

ЛЮДИНА — БОРЕЦЬ — ПРОВІДНИК

Друкарня «ЛУНА», 77 Ст. Маркс Пл., Ню Йорк, Н. Й. 10003

ДАНИЛО ЧАЙКОВСЬКИЙ

ЛЮДИНА – БОРЕЦЬ – ПРОВІДНИК

**ОРГАНІЗАЦІЯ
ОБОРОНИ ЧОТИРЬОХ СВОБІД УКРАЇНИ
2-ий ВІДДІЛ У НЮ ЙОРКУ**

1970

Погруддя Степана Бандери
роботи мистця Михайла Черешньовського.

ЛЮДИНА — БОРЕЦЬ — ПРОВІДНИК

**У десятиріччя смерти Провідника ОУН, сл. пам.
Степана Бандери**

„Hi, нема! І було те „нема”, мов страх смерти холдний, чули всі: щезло те, без чого жити ніхто з них не годний...” — ці слова з Франкової поеми „Мойсей” можуть характеризувати настрій, який огорнув групу друзів-націоналістів, що прийшли до праці в Домі установ Візвольного Руху при вулиці Цеппеліна 67 у Мюнхені того злощасного четверга, 15-го жовтня 1959 року. О годині 1,07 після полуночі звершилося те, що читаємо в поезії Ольги Лубської: „Збулось. І вістка страшна, мов злочин, роздерла запону сонця. Повисла на білім серці. Тягар непосильний. Тьма”. Усі знали: Провідник Степан Бандера не живе.

Горя і сліз є на нашій землі чимало, але, мабуть, страшнішого горя немає, ніж те, коли плачуть сильні мужчини. Чи бачили ви коли, як загартовані життям чоловіки, які спокійно, дехто й з усмішкою, пройшли роки підпілля, збройної боротьби, тюремного ув'язнення, пекла концтаборів, з їх постійним привидом мук і смерти, ті чоловіки раптом плачуть важким, глухим риданням, що роздирає груди так, як вбитий у ще пульсуюче живими соками дерево клин?

Цей плач не є соромом для мужчин. І ніхто з нас не соромився тоді своїх сліз. Так плачуть тільки в хвилину найбільшого душевного болю, що його в своєму житті може зазнати людина. Бож він був для нас не лише провідником Організації Українських Націоналістів, а й найвищим прикладом того, якою повинна бути українська

людина взагалі, український націоналіст-борець насамперед, і духовий керманич нації зокрема.

В цьому описі хочу кинути жмути світла на його постать, як людини, борця і провідника.

**

Осінь 1959 року, що про її місяць жовтень так хвилюючи писав друг Степан Мечник із Служби Безпеки, кажучи:

„Цей місяць глибоко врізався мені в пам'ять. Він був сухий і погідний. Ночі були холоднуваті, а денні вітрець розносив по вулицях пожовклі листочки, які наводили нез'ясовану тугу... Не знаю, чи в той пам'ятний трагічний жовтень мое хвилювання було звичайним виявом туги за минулим літом, чи це був душевний неспокій, викликаний якимись підсвідомими прочуттями, важкими турботами і моєю працею... Можливо, що мене турбували справи, про які не всі друзі знали. Справи, які належали до замкненого кола людей. Ми ж бачили, до чого прямує ворог, відчували, що він вирішив знищити Організацію, напосівся на життя Провідника... Ми знали, що Провідник належить до відважних людей... Завжди скромний, з нехіттю до парад і особистих почестей, не любив наражувати інших, готовий сам зустріти небезпеку життя. Він був виспорядкований, фізично загартований, бистрий і сміливий, тож напевно вірив, що зможе зустрінути напасника, який загрожував би йому, швидшим пострілом із свого пістоля, з яким майже ніколи не розлучався...”¹⁾.

Не розлучався Провідник із своїм пістолем і в ті дні, коли друг Мечник виїхав за сотні кілометрів від Мюнхена на розмову з підленським типом нещасної людини, яка за гроші продавалася большевикам та одночасно доставляла різні інформації про них їхнім ворогам — українським націоналістам. Про це Мечник згадує так:

1) Степан М. Мечник: „Жовтень 1959”, „Шлях Перемоги” ч. 41/504 з 13.10. 1963 р., Мюнхен.

„Сиджу в тихому ресторані й пильно слухаю свого співрозмовця. Бачу його бліде обличчя, мутні очі, нервові рухи рук і голови. Не дивуюся цим рухам, бо відчуваю, як він мучиться. Його життєвий шлях темний і гідкий, душа топиться у підлоті. В такому становищі є не лише він, а тисячі подібних до нього, що замоталися в сіті московських чекістів, донощиків і агентів... Мій співрозмовець курить цигарку за цигаркою, глибоко затягається димом... Він говорить швидко, вривано, немов би лякається, що не встигне сказати всього, що хоче... „Бережіться, на вас іде такий наступ, що не встоеїться!” — шепоче він.

„Розмова скінчилася і я поспішаю на пошту до телефону та викликаю Мюнхен і прошу: „Перекажіть Провідникові, що тепер треба бути куди обережнішим, ніж перед тим... Зміцніть охорону...”

„Мій друг Володимир, що супроводив мене, стоять біля стіни телефонічної галі й усміхається до мене. Над його головою висить календар. 2-го жовтня 1959 року...”

Ще через три дні після того, „На засіданні присутні: Провідник і троє інших провідних друзів. Інформую докладно, — пише Мечник, — точка за точкою, але здається мені, що в декого із присутніх виринає сумнів: чи не загустими фарбами я змальовую ситуацію?

„Після моїх слів хвилину мовчанки перервав Провідник. Говорив спокійно, переконливо, з'ясовуючи нам важливість ситуації. Про пляни ворога ми знаємо не від сьогодні... Він ніколи не дасть нам спокою, зрештою, ніхто з нас, членів ОУН, не може розраховувати на якесь спокійне, безтурботне життя.

„Провідник усміхнувся і в тій усмішці була якась заспокійлива сила, яка помітно вплинула на наш настрій... Вирішено зміцнити охорону, подвоїти чуйність... Календар, що стояв на робітному столі Провідника, показував день 5-го жовтня 1969 року...”

З того часу кожного дня вранці, коли Провідник виїжджав до праці, і ввечорі, коли повертається з неї додому, його супроводили два друзі, озброєні в револьвери. Проминув тиждень, ще два спокійні дні... І знову спогад Мечника:

„Увечорі 14-го жовтня я знову вибрався в дорогу. Ранок зустрів мене в чужому, мені мало відомому місті. До обіду довелося поборювати різні труднощі, але не без певних досягнень. Про ці успіхи вирішую повідомити Провідника. До телефону зголошується друг і спокійно відповідає, що Провідник поїхав додому на обід...”

Іхав сам, бо школа йому стало тих двох друзів, які, працюючи в друкарні при Цеппелін-вулиці, супроводили його. „Хай спокійно пообідають!” — заспокоїв інших друзів. По дорозі вступив на базар, поладнав закупи й скерував авто на дорогу до вулиці Крайтмайра, де під числом 7 ждала його з обідом дружина Ярослава. І напевно, ідучи в той прекрасний погідний день золотої осени, він ще раз переживав тиху радість із зустрічі попереднього дня. 14-го жовтня він мав розмову з кількома дуже високо поставленими особами однієї західної держави й та розмова давала великі перспективи зміцнити нашу боротьбу, реалізувати наші пляни й завдати удар ворогові — Москві.

Але в будинку при Крайтмайра число сім ждав також „чоловік з Москви”. Три роки пізніше цей московський душогуб так розповідатиме на суді в Карльсруге:

„В цей час я почув, що двері будинку відчинились і хтось увійшов. Я здогадався, що це Бандера. Коли я почув, що двері хтось відчинив, я пішов попри поруччя по сходах вниз назустріч Бандері. Я побачив його, двері були ще відчинені. Він у ту хвилину намагався вийняти свій ключ із дверей...”

„Коли я проходив повз нього через вихідні двері, він подивився на мене і в цю хвилину я почув, що я говорю до нього, що „щось не функціонує” і ще якісь слова, яких

я сам не розумів. Він відповів мені щось ніби: „вже в порядку”. Я повернувся праворуч і взяв лівою рукою клямку. Він стояв коло мене, в цю хвилину він уже вийняв ключ з дверей. Але він ще тримав його в руці, а торбинки — в правій руці. Так я там стояв і хотів закрити двері за собою, а зброю я тримав у правій руці; раптом я зробив рукою рух угому і вистрілив з обох цівок, негайно повернувся, закрив за собою двері і пішов геть . . .”²⁾.

О годині 4-ї після полудня, коли я зайдов з панею Ярославою до лікарні, з кімнати, в якій лежало тіло Прорідника, вийшов гурт лікарів з головним лікарем на чолі. В разом зі мною головний лікар запитав мене, чи не міг хто „вкласти в уста Степана Бандери дуло револьвера й вистрілити в саму горлянку”? Смерть ще зберігала свою таємницю і перед лікарями, перед друзями Прорідника й цілим українським народом. Виявилася таємниця, як загинув Прорідник, щойно три роки пізніше під час процесу в Карльсруге. Того ж проклятого післяполудня 15-го жовтня 1959 року не виявив таємниці своєї смерти і він. Лежав спокійно на лікарському столі, прикритий білою папіловою, символом „тиші великої”, як каже поет Свідзінський, байдужий до всього. Перший раз, здавалося, справді відпочивав. На обличчі: біля вух, носа й у кутках уст запеклися струмки крові, уста були дещо відчинені, зуби заціплені в останньому скорчі, немов наперекір смерті, з якою так довго боровся, з якою дужався на сходах будинку при вулиці Крайтмайра, ідуши ще після пострілу злочинця 13 східців на перший поверх. У сходовій клітці будинку ще залишився легкий запах гірких мигдалів — ознаки ціянкалію, перед східцями стояла калюжа крові, на східцях вона тягнулася багряною ниткою. На вилогах блюзи й на краватці Прорідника ясніли бліді цятки отрути, на устах вогнико

2) „Московські вбивці Бандери перед судом”, збірка матеріалів за редакцією Данила Чайковського, Українське видавництво, Мюнхен, 1965, стор. 197.

жевріла невелика ранка, знак від скляної ампулки — пострілу.

Це було наше останнє побачення з ним. І здавалося, що невидима стрілка годинника історії нечутно повернулася назад, до грудня 1908 року.

* * *

Рік Божий 1908-ий, про який я згадав, був помітний в історії західноукраїнських земель, вужчої батьківщини Степана Бандери. Адже ж ще пам'ятною була подія велетенської ваги — одночасний майже виступ у 1900 році Миколи Міхновського у Харкові й Полтаві та Лонгіна Цегельського на студентському вічу у Львові з домаганням самостійності України та студентськими резолюціями, що „ідеалом українських студентів є створення Української Самостійної Держави”. Правда, Дмитро Дорошенко писав, що: „Життєва дійсність була дуже далека від такого ідеалу і в щоденному житті треба було боротися за речі часом дуже дрібні й елементарні, але проголошення високого ідеалу власної самостійної держави було тим світочесм, що присвічував серед цієї щоденної боротьби і широко розсував межі політичного обрію”³⁾.

Цей ідеал зміцнював і політичну думку в Галичині. Ще свіжою в пам'яті тогочасних українських патріотів була бундючна заява австро-угорського намісника в Галичині, поляка графа Андрія Потоцького, який на спілку з польською „Радою Народовою” нахвалився влаштувати українцям „нове Берестечко”; свіжою раною на тілі українського населення були криваві вибори 1908 року, що їх провів той Потоцький по лінії „баденівського” насильства, зловживань і пострілів поліції до безоборонних селян. Ще не призабувся постріл українського студента, який забив того ж Потоцького кілька місяців пізніше, кажучи до нього: „Це тобі за вибори, за трупи!”

---

3) „Велика історія України”, вид. Іван Тиктор, Львів-Вінніпег 1948, стор. 745.

У згадуваний 1908 рік хід світової політики теж зміцнював і розширяв велику гру, що розпочиналася за майбутнє Східної Європи, в тому цілому України, гру, яка шість років пізніше перетворилася в криваву першу світову війну.

І ось на цьому політичному тлі, наприкінці грудня того пропам'ятного року, в невеликому селі на західно-українських землях, Угринові Старому, в домі місцевого сотрудника сталася — для інших непомітна, але для родини радісна — подія: прийшов на світ вижиданий син, про якого в пізніші роки батько з радісною гордістю казатиме: „Це мій хлопець!” Тому, що наближалися свята Різдва Христового, а з ними й свято великого подвижника, первомученика Степана, дитині надано його ім'я.

Каже д-р Дмитро Донцов, що „без містики нема політики”, але, здається, без містики немає змоги вияснити й людського життя. Бо чи ж немає чогось таємничого, містичного, просто символічного в тому, що новонародженого якраз охрестили ім'ям Степан, — що по-грецьки означає „Стефанос” — вінець перемоги й слави? І друге — що якраз той „Увінчаний” святий прийняв смерть з рук своїх земляків за свою велику віру в Христа, Його післанництво, Його святу правду?

Мимоволі приходить на думку знаменний епізод із пізніших років. У 1954 році, якраз на св. Степана, прийшли були до покійного Провідника деякі тодішні друзі й принесли йому в дарунку образ, на якому було зображене укаменовання святого Первомученика. А через два місяці ті самі „друзі” одні з перших підняли словесне каміння, щоб обкидати ним того, кого обдарували. Оповідаючи про цю подію, Провідник засміявся таким притаманним йому незлобно-ширим сміхом і сказав: „І якраз той образ принесли мені!”

В усіх спогадах сучасників Степана Бандери, в описах і розповідях, навіть у власноручно ним написаному життєписі дата його народження подана як п'ятниця 1-го

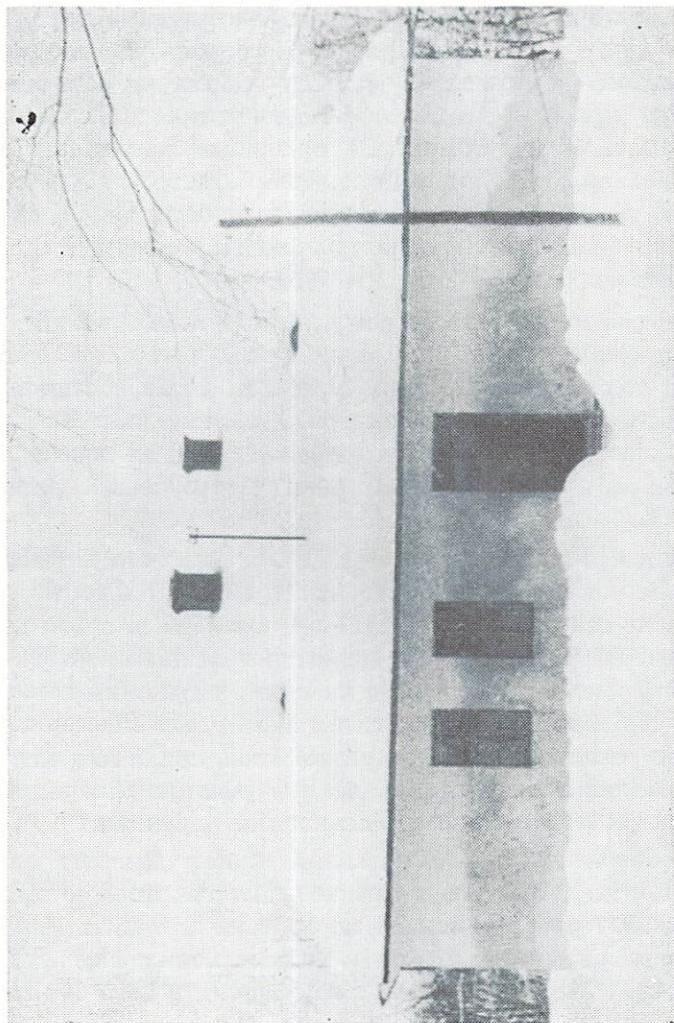
січня 1909 року. А в дійсності він народився два дні раніше, в середу 30 грудня 1908 року. Запис у метриці народження пізнішої дати зроблено, либо ж, зумисно з уваги на евентуальності у далішому житті дитини.

Німецький мислитель Шпенглер сказав: „Перше, що людину зустрічає як невідхильність її долі, а чого ніяка воля не може змінити, — це час і місце її народження: своїм народженням кожний є врослий у якийсь народ, у якусь релігію, якийсь стан, якийсь час, якусь культуру. Самим фактом народження одиницям є визначені їхня вдача і засяг можливих завдань, у межах яких вони мають право свободно вибирати... Визначена людина живе так, що її існування є жертвою її ідеї”⁴⁾.

Доля призначила Степанові Бандері прийти на світ у родині, яка репрезентувала дві найшляхетніші й найглибше закорінені в українську землю верстви нашого народу. Дід по матері отець Володимир Глодзінський і батько отець Андрій Бандера були священиками, дід і бабуся по батькові — міщенами-хлоборобами в містечку Стрию. Посвоячення цих двох родів створило, сказати б за Юрієм Яновським, династію, з таким міцним фундаментом духа й характерів, що це визначило її вдачу та засяг завдань нового нащадка, його далішне життя і величість та велич його ідеї.

Брак свідків подій, що їх дитиною переживав Степан Бандера і його неохота самому розповідати про своє дитинство, спричинили те, що про ранні роки Провідника маємо дуже скромні відомості. Знаємо, що змалку виростав він в атмосфері українського патріотизму та живих національно-культурних, політичних і суспільних зацікавлень. Дім його діда отця Глодзінського, в якому жив і батько отець Андрій, постійно притягав до себе найвидатніших українських громадських і політичних діячів,

4) Степан Ленкавський: „У п'яту річницю смерти”, „Шлях Перемоги”, Мюнхен, р-к XI, ч. 44 (559) з 1.11.1964.

Хата в Угринові Старому, в якій народився Степан Бандера.

серед яких були: д-р Іван Курівець, визначний лікар і посол до львівського сейму, д-р Андрій Кос, посол до віденського парламенту, д-р Кость Левицький, український парламентарний лідер, д-р Євген Олесницький, громадський діяч і посол, д-р Ярослав Весоловський, посол до віденського парламенту, скульптор Михайло Гаврилко, творець проєкту на конкурс пам'ятника Шевченкові у Києві та багато інших. Ці прізвища сьогоднішньому українському поколінню не кажуть багато, але їхнє значення та велич їх праці досі залишили тривкі сліди в українській суспільно-громадській і політичній думці з тих часів.

Атмосфера родинного дому, отже, в якій началом була, сказати б по-теперішньому, служба Богові й Батьківщині, події пізніших, уже воєнних років визначили і далішу долю Степана Бандери. У своєму життєписі він підкреслює, що великим пережиттям для нього, як 7-8-річного хлопця, були роки пересувань воєнних фронтів:

„Під час першої світової війни я пережив дитиною-юнаком чотирикратне пересування воєнних фронтів через рідне село в 1914-15 і 1917 рр., а в 1917 р. важкі двотижневі бої. Через Угринів переходитив австрійсько-московський фронт, і наш дім був частинно знищений гарматними стрільбами. Тоді ж, літом 1917 р. ми спостерігали прояви революції в армії царської Росії, появи національно-революційних зрушень і велику різницю між українськими та московськими військовими частинами”⁵⁾.

А Євген Алетяно-Попівський пише: „Вперше юному прийшлося зіткнутись з московською гвалтовною навалою в 1917 році, як велася московська оfenзива Керенського, а він був ще хлопцем. Тоді москвини, вже „демократичні”, вчинили стільки жаху і руйни в його околиці,

5) Степан Бандера: „Мої життєписні дані”, „Гомін України”, Торонто, р-к XIII, ч. 42/648 з 13.10.1961.

що навіть перевищили руїну й гвалти царських московських військ у час першого наступу 1914 року”⁶).

Воєнні страхіття, згодом духове піднесення і радість, коли творилася самостійна Українська Держава на західноукраїнських землях, а в будові якої дуже активну участь брав його батько отець Андрій Бандера, смуток у дні падіння цієї Держави, славна Чортківська оfenзива та відступ Української Галицької Армії за Збруч — усе це, за твердженням тих, що характеризують Степана Бандеру, формувало його пізніший світогляд і скермувало на шлях революційно-визвольної дії та боротьби. Мені ж здається, що невідхильність долі Степана Бандери зумовили такі головні моменти:

1. Зглиблення суті й причини наших програних змагань.
2. Праця в самій гущі народу.
3. Віра в сили й державно-творчу спроможність цього народу.

Під час Варшавського процесу оборонець Степана Бандери, тоді вже Крайового Провідника ОУН і Крайового Коменданта УВО, д-р Вол. Горбовий (недавній в'язень большевицьких концтаборів — перебув у них аж 24 роки!) намагався вияснити, які причини склалися на те, що Ст. Бандера вступив на шлях української національної революції:

„Д-р Горбовий: Як представляється ваш життєпис? Прошу коротко накреслити вашу біографію, зі спеціяльним узглядненням тих моментів, які рішали в кристалізуванні вашого світогляду. Предсідник звертає Бандері увагу говорити в цій справі оглядно. Підсудний нав'язує до світової війни, коли йому було 8 років і як він був під московсько-австрійським фронтом. Потім він усвідомив собі, що властиво по обох боках фронту воювали — українці”⁷).

6) Євген Алетіяно-Попівський: „Під прапором безсмертних”, „Визвольний Шлях”, Лондон, р-к VIII/XIV, кн. 10, жовтень 1961.

7) „Свобода”, Джерзі Сіті, ч. 153 з 2.7.1936 р., „Великий процес ОУН у Львові”.

Два тодішні імперіалізми — центральні держави: Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина з одного боку, і бльок західно-европейських держав, очолених Англією, та в спілці з Росією, з другого боку, зударилися немов два морські валуни, втягнувши у свій кругтіж Україну. По боці Австрії мусіли боротися „тиrolьці Сходу”, „русини”, по боці Московії — „малороси, хахли”. І на не одному відтинку фронтів виступали проти себе брати — українці з-над Дністра проти українців з-над Дніпра і навпаки. Трагізм цього факту подіяв на душу Степана Бандери сильніше, ніж усі жорстокості війни, ніж знищення гарматами рідного дому, ніж усі злочини московської керенщини. Успіхи Чортківської оfenзиви, а далі безсильний відхід УГА за Збруч тільки потверджували пізнання, що мірілом власної сили держави й народу є насамперед військо. Тож природним є те, що через кілька років юнак Степан Бандера знайшов шлях до рідного війська — Української Військової Організації.

Перебуваючи на вакаціях у рідному селі, Степан Бандера ішов між народ. Часті розмови з селянами, праця в читальнях і кооперації, в хорових, драматичних і спортивних гуртках сільської молоді давала змогу збегнути таємницю прихованих на дні душі прагнень і хотінь народу, глибину його душі, спроможність і бистроту ума. Впарі з цим пізнанням прийшла і віра у вартість і значення того народу, в його сили. Ця віра у власні сили стала найвищою вимогою в житті і праці Степана Бандери. В усіх своїх статтях і працях він пізніше постійно підкреслював категоричність вимоги власних сил. Шукати цих сил у самій гущі народу він закликав у першій своїй статті з 1946 року п. н. „Значення широких мас та їх охоплення”⁸⁾, і з того часу постійно повертається до цього питання.

---

8) С. Сірий: „Значення широких мас та їх охоплення”, „Визвольна Політика”, рік I, ч. 1, січень 1946, Прага, стор. 15-17.

Степан Бандера (третій зправа стоять в першому ряді) у 1928-м році. Другий зправа — Степан Охримович.

Вступаючи на революційний шлях, Степан Бандера вже був свідомий того, що цей шлях, шлях до власної незалежної держави йде насамперед через всебічну революцію в душі українського народу — революцію в його дотогодженному мисленні, в почуваннях, у цілій настанові до життя, через революцію всенародню, всеохоплюючу, в якій духові вартості й збройні засоби ламали б усі перешкоди, знищували б усякого ворога.

До цього революційного перетворення українського народу Степан Бандера підготовлявся ще в школі.

Після війни прийшли шкільні роки в Стрию, праця в учнівських гуртках, у Пласті й в підпільній організації УВО. Тієї праці не міг послабити навіть такий страшний особистий удар, як смерть улюбленої мами в 1922 році. З тих часів хочу подати характеристичні описи тодішніх товаришів Степана Бандери, які дадуть нам уяву постаті того, чиїм іменем названо сьогоднішню нашу добу боротьби.

Мгр Ярослав Рак з Ірвінгтону так розповідає про свою першу зустріч із Степаном Бандерою:

„Я впершестрінувБандеру вроці 1922 по вакаціях, коли я з родиною перенісся до Стрия. Я застав його вкласі 4-ій „Б”, в Українській бурсі, на другому поверсі, остання кляса на полуднє відвулиці Крашевського.... Стефко Бандера сидів у передостанній лавці при вікні. Він мав таку звичку, що тим людям, яким він не вірив і до яких ставився з погордою, не дивився в очі, лише дивився якраз у вікно. Він був низького росту, шатен, на бік зачесаний, дуже бідно одягнений. Ходив він між іншим у такій, ніби пластовій сорочці, з яскраво зеленими гудзиками, у райтузах-райтках, попеластого кольору, штруксових, і в „штуцах“ (себто підколінках — прим. моя), без краватки. Все те дуже бідно виглядало. Сам собою він був низький, непоказний, мав трохи задовгі, непропорційно довгі ноги і, здається, після якогось запалення колін чи суглобів, якось так ненормально ходив.

То не впадало так дуже в очі, але коли ближче було притягнутися, то було видно, що його хід був ненормальний”⁹⁾.

Описуючи далі Стрийську гімназію і шкільних товаришів, Ярослав Рак каже:

„Бандера був найліпшим учнем, найкраще учився... Ale всі професори були проти Бандери, бо він ворожко до них ставився, нікому не хотів придброватися, завжди все знов, як кажуть, усіх мав під зап'ятком, і не любив професорів. Отже вони його війтом кляси не вибрали. Хоч зasadничо сам Бандера не любив ставати до професора, виступати в обороні всіх чи пискувати... Коли професор його запитав, він відважно відповідав, говорив, не ніяковіючи, але ніколи не висувався першим. Але професори Бандеру респектували, бо він був здібний і мав пошанівок у своїх товаришів...”

Серед товаришів тих часів Степан Бандера був загально відомий як „Баба” чи „Бабусь”. До речі, чому і коли він дістав це порекло — „псевдо”, досі ніхто не може вяснити. Однаке він затримав його у своїх листах до шкільних друзів аж до своєї смерті.

В іншому спогаді з того часу Ярослав Рак пише:

„Ми неоднократно мали нагоду бачити цього юнака, як ставав в обороні покривдженого товариша чи друга, у нас родився респект до нього, а в професорів пошанівок. Кожний крок, що його передумував наш друг, був завершений, на дешеву емоцію він не йшов. Бувало, наприклад, що деякі учителі любили ставляти запитання „хто знає”, щоб учні підносили руки вгору. Він ніколи цього не робив, хоч запитаний виявляв, що знає те, про що йшло професорові. В акціях, які треба було вести в класі, звичайно такі, що не мали апробати нашого друга, могли не вдатися, а зате ті, що їх він передумав, беручи „за” і „проти” аргументи, вдавалися. Неуважав себе „героєм” у часі вдачі і других остерігав перед такою наз-

9) Із звукозаписної стрічки.

вою, але з невдачі вмів витягнути висновок і бачити, що треба поправити”¹⁰).

Про життя в Пласті можна б навести такий характеристичний образок Остапа Савчинського. Описуючи пластиову мандрівку в Карпатах, Савчинський каже, що ген на кінці тих, які ішли „гусаком” і несли в наплечниках підпільну літературу — видання УВО, ішов: „дрібнолицій, поважно-жартівлівий” — Степан Бандера. „Пластова крисаня (капелюх) далеко на потилиці з ремінцем на підборідді. Службово. І завжди, коли найбільша була тиша, починав підтягати своїм басом: „Курінь є створений для нас, не треба нам бабів!”. Усі безжурно усміхалися, тільки Мортик (Я. Рак) сичав у злості та відомим „шепотом” притищував засмаглого співака. Та не довго, бо не пройшло ще кілька хвилин, як несподівано чистим голосом відважно покотилося між кедрові стовбури: „Не треба нам бабів”. Як на команду, всі сміючись присіли. Курінний попереду ще дужче почервонів.

— Чого бойшся, Мортку? Таж в цьому пралісі навіть лісового чорта не стрінеш, не то поліцая! — сміючись відізвався Баба, притримуючись засади, що завжди краще противника атакувати. „Ta дай же спокій тим бабам! I будь жетихо, ти мала бабо!” — загукав розсерджений Мортик... Можливо, що це був день хрестин нашого Степана. Бож відтоді він у курені Бабою звався”¹¹).

Закінчивши весною 1927 року гімназійну nauку, Ст. Бандера плянував виїхати на дальші студії закордон, до Чехо-Словаччини, але поляки не дали йому пашпорту. I знову пригадуються слова Шпенглера про невідхильність людської долі, що її не може змінити найміцніша

10) Мгр Ярослав Рак: „Юнак такий, як ви”, „Шлях Перемоги”, Мюнхен, р-к VIII, ч. 1-2 (306-7) з 7.1.1960.

11) Остап Савчинський-Медвідь: „Виконане завдання”, „Дружне послання до Братчиків Загону і всієї „Братії Стрийської”, Загін Червона Калина, Нью-Йорк 1962, ювілейне видання з нагоди 50-ліття Українського Пластового Уладу.

воля. Перебуваючи в Празі чи в Подєбрадах, Ст. Бандера напевно був би далі працював в УВО, може, став би членом створеного Проводу Українських Націоналістів під кермою полк. Коновальця, але поза ці рамці він не вийшов би й історія минулого 30-річчя нашої боротьби мала б цілком інші сторінки. Однаке невідхильна доля Ст. Бандери не дозволила йому виїхати поза межі України, призначивши для нього інші завдання.

Роки студій на агрономічному відділі політехніки у Львові й Дублянах — 1928-1934 — це роки постійного напруження, праці в підпіллі і над собою, а одночасно ступневого виходу по щаблях організаційної побудови аж на пост Крайового Провідника ОУН і Крайового Команданта УВО, вміщаються в кільканадцятьох рядках його власного життєпису:

„Членом УВО я став формально в 1928 р., діставши призначення до розвідувального, а потім до пропагандивного відділу. Одночасно я належав до студентської групи української націоналістичної молоді, яка була тісно зв'язана з УВО. Коли на початку 1929 р. постала ОУН, я став відразу її членом. Того ж року я був учасником 1-ої конференції ОУН Стрийської округи... В 1930 р. я провадив відділ кольортажу підпільних видань... опісля до цього долучився технічно-видавничий відділ, а з початком 1931 р. ще й відділ достави підпільних видань з-за кордону. В тому самому році я обняв керівництво цілою референтурою пропаганди в Крайовій Екзекутиві ОУН, яку очолював в той час Іван Габрушевич... В 1932-33 рр. я виконував теж функцію заступника крайового провідника, а в половині 1933 р. був призначений на становище крайового провідника ОУН і Крайового коменданта УВО... Зв'язок із закордонними властями УВО й ОУН я вдержував від 1931 р. з рації виконування мною організаційних функцій, виїжджаючи кількаразово за кордон різними конспіративними дорогами. На початку 1932 р. я був притриманий при нелег-

гальному переході польсько-чеського кордону й того року просидів 3 місяці у слідчій тюрмі у зв'язку з атентатом на ком. Чеховського і т. п. В липні 1932 р. я з кількома іншими делегатами від КЕ ОУН на ЗУЗ брав участь у конференції ОУН, т. зв. Віденська конференція ... У 1933 р. відбулися теж ширші конференції в Берліні і в Данцигу, на яких я теж був. Крім того на вужчих конференціях-зустрічах я мав кілька разів змогу говорити про революційну діяльність Організації з провідником УВО-ОУН сл. п. полк. Євгеном Коновалцем та з його найближчими співпрацівниками”¹²⁾.

„У той час — в 1928 році — я перший раз зустрів його, — пише Д. Терен. — Підійшов до мене, невисокий, щупленький, у ширококрисому, немов ковбойський, модному у той час, капелюсі, в плащі-куртці до колін, з неокресленого кольору хутряним коміром, з грубою бамбусовою палицею — тодішньою „відзнакою” українського студента, загроженого з усіх боків ворогами, й, перехилюючи на бік голову, запитав, усміхаючись: „А ти також єгомосців панич?” З того часу приставав зі мною часто, говорив, жартував, співав улюблені коломийки й взагалі поводився безжурно та весело, що не один із студентів, які ходили так штильно, немов би проковтнули палицю, не трактував його серйозно. Щойно далеко пізніше я зрозумів, що цією своєю поведінкою він приховував переді мною, як і перед іншими, свою бистру спостережливість, просто мистецтво студійовання характеру людей. Жартуючи, він мав іншу мету — пізнати мене, чи будуть з мене „люди” й користь для Організації, а чи нарапив на такого „панича”, що й не варто витрачати часу. Пізніший його вибір таких друзів, як Мацейко, Лемик та ін., виявив, що був він справжнім знавцем людських душ, їх вартості й моральної сили. Іншим товаришам, отим, що в дальші роки, під час Варшавського процесу і згодом на чужині, зрадили його чи відійшли, він

12) Степан Бандера: „Мої життєписні дані”.

знав ціну, але в своїй шляхетній великості стосував тверді життєві закони тільки до себе самого, слабоші інших розумів і вибачав.

„Далеко теж пізніше я збагнув, ким він був і які пости зaimав в Організації”.

Зрозуміли це й інші друзі. В той час для одних він був „маленьким паном”, „таємничим паном”, чи просто одержимий якоюсь пристрастю до неокреслених таємничих завдань, до яких треба було заправлятися самобичуванням і голодом та примусом. Уже роки пізніше, після його смерті Богдан Казанівський — Тиміш Морозенко писатиме про нього:

„Чим він зaimався поза наукою, ніхто не знав, крім кількох довірених людей. Гімназистка Марта, або як її називали „Пітоллько”, найкраще знала, що „таємничий пан” робить. Вона була його секретаркою від того часу, як він став референтом пропаганди Крайової Екзекутиви ОУН... Його називали „таємничим паном” ті, що не знали його прізвища. А таких членів ОУН було багато... Десь в околиці Личакова у Львові мав він кватиру в невеликому домі серед саду... Одного дня „таємничий пан” передав усі справи референтури пропаганди другому. Марта вирішила, що її зверхник виїжджає за кордон. Шкода було, але занадто його респектувала, щоб спитатися про причину зміни. Попрощався і побажав успіхів...¹³⁾.

А для покійного вже інж. Романа Руденського, який мешкав у Дублянах разом із Степаном Бандерою, тодішня поведінка співмешканця вивдалася просто несамовитою:

„Пригадую собі, як він кілька разів у моїй присутності бичував свої плечі військовим ремінним поясом з залишною спряжкою, приговорюючи при тому сам до себе: „Якщо не поправишся, будеш знову битий, Степане!

13) Т. Морозенко: „Таємничий пан”, „Вісник ООЧСУ”, Нью-Йорк, ч. 11/213, листопад 1966.

Ти собі занадто вже розібрал!" Немов сьогодні бачу того 22-річного юнака, який затискав до крові свої пальці, вклавши їх між двері й одвірки, або з допомогою гранчастого олівця, що його він всував поміж пальці. Припікаючи свої руки до скла нафтової лямпи, Степан кричав до себе: „Признайся, Степане!" I тут же давав собі відповідь: „Ні, не признаюся!..." Одного разу бачив я, як він зібрав розлиту на долівці зупу й примусив себе з'їсти ї. „Їж, Степане, — заохочував він себе, — бо і таку юшку може ще доведеться тобі колись їсти". Не знаючи про те, що Степан уже тоді належав до УВО, а згодом до ОУН, ці його вчинки видалися мені просто несамовитими і я ніяк не міг збагнути, чому він це робить. Щойно пізніше я зрозумів, що так наказував їому твердий закон українського революціонера, якого „ані просьби, ані гроздьби, ні тортури, ані смерть не приневолять зрадити тайни" — і тоді в мене зродилася до моого друга велика пошана і респект. Бо це була людина великої посвята, загартована до великої майбутності, з сильною, сталевою силою духа, великою витривалістю і непохитним характером...”¹⁴⁾.

А тим часом отої „маленький" чи „таємничий пан", уже як заступник Крайового Провідника, Богдана Кордюка, розгортає таку невисипущу організаційну працю, що за ним не встигали поспішати його найближчі співпрацівники, члени тодішньої Крайової Екзекутиви. Проминуть два роки і на Варшавському процесі про цю діяльність широко говоритимуть ті, що були слабі духом, що заломилися і таки на суді щиро призналися, що не будуть уже називати імені Степана Бандери, бо не гідні цього, а будуть згадувати тільки його пост — Провідник. Говоритимуть і організаційний референт Іван Малюца, і керівники двох бойових груп: Богдан Підгайний та Роман Мигаль, і Євген Качмарський, безпосередній

14) Інж. Р. Руденський: „Так гартувався він", „Шлях Перемоги", Мюнхен, р-к VII, ч. 1-2 (306-7) з 7.1.1960.

помічник Степана Бандери у розповсюджуванні організаційної літератури. А польський прокуратор із непритеєним задоволенням цитуватиме з актів т. зв. архіву Сеника записки, що Степан Бандера, псевдо „Баба”, „Лис” або „Ліс”, „Стефан”, „Стефанко”, „Малий”, навіть „Рих”, створив цілу мережу прикордонних пунктів для таємного перевозування підпільних видань, почавши від чесько-польського містечка Тешин-Цешин, вздовж Карпат, аж по село Ясіня; що кілька чи кільканадцять разів їздив різними дорогами за кордон — до Праги, Відня, Берліну й Данцигу, тож не даром у записках Сеника стоїть, що „на побут Лиса” витрачено аж 99 чеських корон; з притиском говоритиме і про те, що в днях 8 і 9 березня 1932 року в Празі відбулася організаційна нарада, де були чотири представники з „Бази”, себто з Краю, і Лис-Баба забирає голос у всіх найважливіших організаційних і політичних справах.

Відчитуватиме польський прокуратор і те, що Лис-Баба домігся від Проводу Українських Націоналістів, як його член, ухвали бюджету у висоті тисячі злотих польських на влаштування хемічної лябораторії для виробу бомб, гранат та іншої зброї і дав завдаток Я. Карпинцеві 150 злотих. Врешті прокуратор ствердить, що 3-го червня 1933 року у Берліні була конференція, в якій взяли участь полк. Коновалець та інші члени ПУН і на яку прибув через Гданськ „Ліс”, щоб опісля від'їхати до „Бази” вже не заступником, а повноправним Крайовим Прорвідником ОУН і Крайовим Комендантом УВО, в руках якого була влада над життям і смертю ворогів і зрадників України.

Проминуть заледве два роки і польський обвинувач на суді із неприхованим подивом і здивуванням говоритиме ці знаменні слова: „Бандера, цей просто дітвак-молодик, який має заледве 23 роки життя, він тримає в своїх руках владу краєвого коменданта ОУН, владу над життям і смертю багатьох людей. Вірити не хочеться, що

цей дрібний, малий хлопчина, з цим дрібненьким личком, може двигати на своїх немічних плечах тягар такої відповіданості! . ." ¹⁵⁾).

Дивлячись на фізичну постать Степана Бандери, польський прокуратор очевидно не міг вірити в його сили, але полк. Коновалець, призначуючи Бандеру Крайовим Провідником ОУН і Кр. Комендантом УВО, напевно вірив у своїй душі: „Цей зможе стати моїм наслідником!” Декілька речень із написаного Ст. Бандерою життєпису підтверджують ці думки.

„Революційно-візвольна діяльність на ЗУЗ за час мо-го керівництва продовжувалася в основному за дотого-часними напрямнimi, а сильніше акцентування одних ділянок і послаблення інших було достосоване до ситуації і до розвитку визвольного руху. Окремо відмітити можна б наступні моменти: а) Широка розбудова членських кадрів та організаційної мережі по цілому терені ЗУЗ під Польщею. Особливу увагу присвячено охопленню північно-західніх земель (себто Холмщини, Лемківщини й Підляшшя) і тих теренів, які були penetровані комуністичною роботою (наприклад, Полісся). Теж розгорнено акцію серед українців, які жили на польських землях, особливо по більших містах. Поскільки перед тим кадрово-організаційна праця ішла головно по лінії колишніх військовиків і студентської молоді, тепер її поведено серед усіх суспільних шарів, з окремою увагою на село й робітництво; б) зорганізовано систематичну кадрово-вишкільну працю на всіх організаційних щаблях. Ставлено три головні роди вишколу: ідеологічно-політичний, військово-бойовий і вишкіл підпільної практики (конспірація, розвідка, зв'язок тощо); в) крім політичної, пропагандивної і бойової діяльності самої Організації, розгорнено нову форму роботи — масові акції, в яких приймали активну участь широкі кола суспіль-

---

15) З промови прокурора Желенського під час Варшавського процесу. „Батьківщина” ч. 1 з 19.1.1936 р.

ства . . . В такому пляні проведено: протимонопольну акцію (бойкот продуктів державного тютюнового й алкогольного монополю) з розрахунком на морально-політичний та економічний ефект; шкільну акцію проти польської денационалізаційної політики на тому відтинку та в обороні українського шкільництва й національного виховання; г) побіч революційної діяльності проти Польщі, як окупанта і гнобителя західноукраїнських земель, поставлено другий фронт проти більшевицької боротьби як рівнорядний і так само активний теж і на ЗУЗ, а не тільки на ОСУЗ. Цей фронт був спрямований проти дипломатичних представництв ССРР на ЗУЗ (атентат Миколи Лемика у Львові на Майлова), проти більшевицької агентури, компартії та советофільства . . . г) в бойових діях занехано експропріаційні акції, які переводжено давніше, зате сильніше заакцентовано бойові акції проти національно-політичного утиску й поліційного терору польської влади супроти українців.

Цей період моєї діяльності закінчився моїм ув'язненням у червні 1934 року¹⁶).

Як каже Тиміш Морозенко: „Від 1932 року ОУН постійно зростала на силах. Свою мережу снуvalа вона по всіх містах і селах Західної України. Члени ОУН казали: „Повіяло новим вітром”. На низах відчувалося, що „на горі” працює хтось, хто досконало знає свою роботу . . . А дуже хотілося знати ту найбільшу таємницю, — хто є провідником Крайової Екзекутиви, — на згадку про яку аж мурашки проходили поза шкірою . . . Та не тільки я цікавився цим питанням — для більшості членів це була найбільш інтригуюча таємниця. Особа Проповідника, чим більш законспірована, тим більш притягаюча, респектована, і бажання колись зустрінути його, заохочувало до праці, чину і ризика”¹⁷).

16) Степан Бандера: „Мій життєпис”.

17) Т. Морозенко: „Таємничий пан”, „Вісник ОЧСУ”, Нью-Йорк, ч. 11/213, листопад 1966.

Навіть Польща підсвідомо відчувала, що від тієї таємничої ОУН і її ще більш таємничого Провідника наближається вирішна для неї хвилина, присмерк її окупантського панування. 20 грудня 1933 року польський журнал „Бунт молодих” писав:

„Таємнича ОУН є нині сильнішою за всі українські легальні партії разом узяті. Вона панує над молоддю, вона створює загальну опінію, вона працює з неймовірним темпом, щоб втягнути маси в крутіж революції... Сьогодні вже цілком ясно, що час працює проти нас. Кожний повітовий староста може вирахувати ряд сіл, які ще недавно були цілком байдужі, а сьогодні прагнуть боротьби, зревольтовані протидержавною акцією. А це означає, що сили противника зросли, а польська держава втратила”¹⁸⁾.

Так, польська держава-окупант втрачала сили і спокій. Врешті вона здригнулася від удару, завданого в самому її серці — Варшаві. 15-го червня 1934 року, з наказу Крайового Провідника, бойовик Гриць Мацейко пострілами з револьвера забив Броніслава Перцацького, міністра внутрішніх справ, відповідального за криваві знущання українського народу, т. зв. паціфікацію у Галичині 1930 р., у Ліському повіті на Лемківщині 1931 року і на Поліссі та Волині 1932 року.

Убивство мін. Перцацького було тільки одним із довгого ланцюга проведених чи заплянованих покарань, що їх бойовики ОУН проводили з наказу свого Провідника, як замахи на шкільнego куратора Гадомського, на волинського воєводу Юзефского за його шкідницьку політику у відношенні до українців, на польського підкомісаря в'язничної сторожі у Львові Кособудзького, як пляновані замахи й обсервація життя комісаря Білевича у Кракові, мін. Наконечнікова-Клюковського й радника Івахо-

18) Д-р Петро Мірчук: „Нарис історії ОУН”, том I за редакцією Степана Ленкавського, Українське В-во Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк 1968, стор. 372.

ва у Варшаві та інші. Тож можна собі уявити, як раділа захлистоючись насолодою, польська вулиця, читаючи брукову пресу про те, що на лаві підсудних засіли спіймані „українські терористи”, „дич гайдамацька”, з „понурими обличчями”, що хотіла вирізати всіх ляхів. Атмосферу, серед якої вівся процес у Варшаві проти Ст.

Гурток студентів агрономічного відділу Політехніки у Львові.
У першому ряді (третій зліва) сидить Степан Бандера.

Бандери його товаришів, так схарактеризував головний редактор і видавець польського соціалістичного органу „Роботник”, Леон Берензон, з походження жид. Цитую з 9 числа цього часопису за 9-те січня 1936 року:

„Можна деколи на шпалтах преси ствердiti, що така і така політика уряду порушує підстави життя країни, можна тенденційно насвітлювати і коментувати найсуттєвіші потягнення уряду... але зась вам від критики розпоряджень предсідника, який забороняє оборонцям говорити про Україну і Литву, в той час, коли пртилежна сторона — обвинувачі, широко над цим розводиться, який не допускає до цитат із Словацького, або жадає, щоб оборонець покірно склонив голову перед становищем суду в мовній справі... Не вільно навіть скеп-

тично усміхнутися, коли падають погрози під адресою оборонців, тих справжніх мучеників своєї професії . . .”

А санаційно-консервативний часопис у Варшаві „Час” писав у 343-му числі з 14-го грудня 1935 року таке:

„Перед варшавським судом стало дванадцятьох пропступників з роду, званого „державними злочинцями”, а категорії „терористів” . . . Відповідають вони не за атентат, а за його підготовку, за ношення його в думках роками, систематичне збирання матеріалів, методичне вичікування моменту. Ті люди тренувалися до атентату, як їхні ровесники тренувалися до спортивних осягів. Цілий рік, скрізь шукала за ними поліція, розсидала за ними стежні листи. Тих кількох людей потрясло життям нашої держави. До хвилини процесу присмерк покривав їхнє життя, вигляд, прізвища . . . Впровадили їх на цю залю і наша преса писала, що „на лаві обвинувачених засіли типи з понурим виглядом”. Ми прийшли, щоб нарешті побачити тих типів. Не було поляків, що не признали б тієї поваги їх гідності, спокою і відваги, з якими пішли ці вороги назустріч смерті . . .”

Отож, з ходом процесу й величної поведінки деяких підсудних, головно Степана Бандери, мінялися і думка в поляків, які ще не забули були думати їх бачити. Ксавері Пушинський писав у „Вядомосцях літерації”, число 50 за 15 грудня 1935 р. такі слова:

„. . . I от замість „типів з понурим виглядом” — бачимо двоє дівчат і кількох хлопців, молодих, а навіть молденських, що дивляться нам у вічі сміло й ясно. „З-під лоба”, як писала наша преса, не дивиться ні Гнатківська, ні той 23-річний вождь революційної екзекутиви і її трибуналу, студент політехніки Бандера, якому хіба повіримо на слово, що за ним шукали під чотирьома псевдонімами бойовика. За параграфами, які вичислив прокуратор, стоїть чайже смерть. Стоїть „у найкращому випадку” коли не кінець життя, то кінець молодості . . . Вже й тепер могла б вступити в жили цих людей мертвеччи-

на розкладу, отяжілість довгих літ келії. Але й цього немає. Коли зізнає поліція, слухають найпильніше. Слухають, як слухається оповідання колишнього противника з того боку фронту... Справді, важко впоратися з думками, що ці люди вбили. Ці люди вбили, бажаючи служити справі свого народу. Не думаємо, що служили їй добре. Успішно служать щойно тепер: три четвертини польської преси, що протягом 17 літ не хотіла знати слова „український”, протягом тих двох тижнів навчилася цього слова. І вже його не забуде. А люди, що до останнього моменту писали не інакше, як про „гайдамаків”, соромляться дурного баналу про „понурий вигляд” цих людей. Сімнадцять літ товкмачили нам (полякам — прим. моя), що поширювання, хоч би примусом, польської мови на окраїнах, є рівнозначне з ширенням польщини, защеплювання любові до Польщі. Тепер ці люди, хоч знають польську мову, не хочу читати по-польськи. Їх ненависть до польської держави, міністра і поліциста поширилася на польську мову. Вчили нас (себто поляків — прим. моя), що ціла та Україна є штучна... А оце та Україна в своїй ненависті до нас бухас нині сильніше, як за тих давніх, неспокійних часів, коли Січинський убив намісника Потоцького... Треба, щоб усі в Польщі застанивалися над загадкою цих контрастів. Мусіла бути якась велика сила, мусів суспільний уклад національних взаємин співжиття народів, відношення держави винищити в цих людях думку про молодість і життя, добути в них думку про душегубство й саможерту. Треба було багато речей, щоб вони почали улаштовувати ті „хати”, студіювати хемічні сполуки експлозивів. То вже не хлопчак, що не мав на кіно й на горілку. То був хлопець, довкола якого застигла, щороку пригадувана, ненависть листопадових днів, горда погорда вищості, заперечення йому права навіть до імені народу. Тепер уже не звалимо цього на Віденській і навіть на Берлін, не звалимо на графа Стадіона, ні на „агітацію з Ка-

наді".... Виновників треба шукати в товпі, в масі" — поляків ...

Кілька місяців пізніше, під час Львівського процесу в місяцях травні-липні 1936 року поляки могли теж дійсніше, що не тільки Україна не є „німецькою вигадкою”, але й що ОУН — це не терористи, а борці за волю свого народу. У своєму останньому слові Степан Бандера виразно підкреслив, що „ОУН огортає свою акцією всі ділянки національного життя” і що „ми стоїмо на становищі, що обов’язком кожного українця є підпорядковувати свої особисті справи і ціле життя інтересам і добру нації”, бо „наша ідея в нашому понятті є така велична, що коли йде про її реалізацію, то не одиниці, не сотні, а мільйони жертв треба посвятити, щоб її зреалізувати”, а тому „ОУН відкидає у своїй політичній програмі орієнтацію на когонебудь, відкидає концепцію відбудови української держави при нагоді польсько-большевицького конфлікту”.

ОУН відкинула концепцію відбудови української держави лише при нагоді німецько-большевицького конфлікту, п’ять років пізніше, у 1941 році, і вже 1940 року пішла своїм революційним шляхом, відсувуючи з своїх рядів тих, що мислили інакше, дарма, що вони мали претенсії очолювати Організацію в наслідстві загиблого в міжчасі творця її основоположника ОУН, сл. п. полк. Є. Коновалця.

Але поки що ще тріумфувала Польща. Після засуду на досмертне ув’язнення у Варшавському й Львівському процесах, за Степаном Бандерою замкнулися важкі брами найсуworіших у Польщі тюрем — спершу Святохрестої, опісля у Бронках. Але подив до нього ворогів не зник і через цілі десятиліття. 23 роки пізніше, в 1959 році, варшавський журнал „Куліси” так висловить цей подив пером свого співпрацівника Марека Садзевіча:

„Бандера сидів у Бронках. Зорганізовано його викрадення з в’язниці. Змова не вдалася. З того часу Банде-

ру спеціально бережено. Крім звичайного замка, на дверях його камери додано ще колодку, вікна позначені спеціальним знаком для вартового, що сторожив ззовні на вежі. Тоді я бачив Бандеру у Вронках. Був це сильний характер. Він дбав про свою фізичну форму, гімнастикувався, читав, сподіваючись, що майбутність принесе ще йому волю. І він не помилився у своїх розрахунках. 1939 року вийшов з в'язниці . . .”

Вийшов з в'язниці у Бересті над Бугом з допомогою друзів-націоналістів, які розбили двері його камери, і щасливо добився до Львова.

„У Львові — писав він у своєму життєписі — я був два тижні. Жив конспіративно, але з уваги на початкове неналаднання большевицької поліційної машини, користувався значною свободою рухів і увійшов у контакт не тільки з провідним активом ОУН, але і з деякими провідними діячами українського церковного та національно-культурного життя. Спільно з членами Крайової Екзекутиви й іншими провідними членами, які були в той час у Львові, ми устійнили пляни дальшої діяльності ОУН на українських землях і її протиболішевицької боротьби. На першому місці поставлено розбудову мережі і дії ОУН на всіх теренах України; плян широкої революційної боротьби при поширенню війни на територію України і незалежно від розвитку війни; протиакцію на випадок масового знищування большевиками національного активу на ЗУЗ. Я зразу мав плян залишитися в Україні й працювати в безпосередній визвольно-революційній дії ОУН. Але інші члени Організації настоювали на тому, щоб я вийшов за кордони большевицької окупації і там вів організаційну роботу. Остаточно перевішив цю справу прихід кур'єра від Проводу з-за кордону з такою самою вимогою. У другій половині жовтня 1939 року я покинув Львів і . . . частинно пішки, частинно поїздом прибув до Krakova . . .”

І тут у Krakovі ждала його знову ота Шпенглерова „невідхильність долі”. Властиво, тяжко сказати, коли і як саме він став тим, що позначив наш час печаттю свого духа й надав йому свою назву. Але треба думати, що ще виступи на Варшавському і згодом на Львівському процесах принесли йому той „стефанос”, отої „вінець слави” і закріпили його ім’я в душі народу, дарма, що протягом понад 5 років Степан Бандера перебував за тюремними мурами, далеко від рідної землі. Його виступ перед судом — це не було оборона себе, але обвинувачення окупантів за те, що вони позбавлювали український народ його прав, це було підтвердження та обґрунтування правильності революційних методів ОУН і зasad націоналістичного руху. „Раз поставивши своє життя на службу ідеям своєї нації, Степан Бандера жив для її перемоги і не дбав про своє життя чи популярність свого імені. Таким він залишився до смерти і, мабуть, тому цією самопосвятою, невгнутістю і нешуканням особистої слави та почестей, він здобув до себе широке довір’я мас на пізніші роки і став символом революційної боротьби цілого народу”.¹⁹⁾.

Висунений волею 2-го Великого Збору ОУН у квітні 1941 року знову на чоло Організації, Ст. Бандера продовжував перервану польською тюрмою працю. Підготовка Дружин Українських Націоналістів і трьох Похідних Груп — це був перший крок до реалізації отієї істини, що волю і державу здобувається насамперед військом; підготовка й проведення Акту 30 червня — це був немовідгомін його слів на Львівському процесі, що „ОУН відкидає у своїй програмі орієнтацію на кагонебудь”, було підкреслення власнопідметності української національно-визвольної політики, виклик, кинений в обличчя найпотужнішого тоді імперіалізму гітлерівської Німеччини, перед яким стали навколошки майже всі народи й дер-

---

19) Степан Ленкавський: „У п’яту річницю смерти”.

жави Європи; врешті бої Самооборонних Кущів ОУН, а згодом боротьба і широко розгорнені дії УПА-ОУН — це була та власна сила народу, який уже перестав бути без-

З сином Андрієм у баварських горах.

обличною масою „тирольців Сходу”, „русинів” чи „малоросів-хахлів”.

Напередодні вибуху німецько-большевицької війни Ст. Бандера виїхав над Сян, перевів перегляд Південної і Середньої Похідних Груп і 25-го червня 1941 року прибув до Грубешова, де перебував провідник третьої, Північної Групи. Тоді, як твердить д-р Микола Климишин²⁰⁾,

20) Д-р Микола Климишин: „Куди Бог провадить?” „Гомін України”, Торонто, Канада.

приїхало німецьке військове авто з гестапівським ви-
служником українцем, який шукав за Провідником ОУН,
бо, мовляв, німці хочуть з ним говорити. Ст. Бандеру
схоплено на колишньому німецько-советському кордоні
біля Белза, де він намагався перейти, ідучи вслід шістьом
тисячам своїх друзів, членів Похідних Груп, які двигну-
лися на схід трьома шляхами, часто випереджуючи ні-
мецькі військові колони.

Перевезений до Krakova, а в перших днях липня до
Берліну, Ст. Бандера на зухвало-крикливе німецьке за-
питання, хто і з чого наказу проголосив відновлення
української державності, владно й також піднесеним го-
лосом заявив: „Мої люди і з мою наказу!” І знову його
привітали понурі мури в'язничних келій. На цей раз се-
пааратної камери ч. 29 у центральній в'язниці гештапо
при Прінц-Альбрехтштрассе ч. 8 в Берліні, а від 28-го бе-
резня 1943 року — 71-ої камери в бункері концетрацій-
ного табору в Саксенгавзен.

Але і в тюрмі він залишився тим, що визначував
шлях боротьби українського народу, залишився провід-
ником. Свідки перебування Степана Бандери в концтаборі
дають свідоцтво його невгнутості й непоступли-
вости.

Описуючи своє перебування в концтаборі, Володимир
Стахів каже, що одного разу він познайомився з в'язнем-
поляком, генералом Стефаном Гrot-Ровецьким, началь-
ником польської Армії Крайової. Генерал хотів говорити
з Степаном Бандерою і Стахів повідомив про це Про-
відника.

„Увечорі того дня — пише Стахів — я вистукував
Степанові Бандері окремою, нами умовленою абеткою,
вістку про польського генерала і його бажання з ним го-
ворити... Від Ровецького я вперше детально довідався
про військово-визвольні дії УПА на Волині, про те, що...
вся т. зв. українська порядкова поліція перейшла зі
зброєю в руках до УПА. Він із захопленням спрівінно-

го вояка розповідав про успіхи українських повстанців, про їх військову організованість і дисципліну. А головно про активну допомогу повстанському рухові всього українського населення . . . „Вся Україна — говорив він упевнено, — як і Польща — це вулкан. Ми мали інформації про широко закроєну підпільну акцію на великій Україні”. — Хто ж це організує?” (запитав Стаків) — „Ваші хлопці з ОУН, які знайшли досконалій контакт із молоддю великої України . . .”²¹⁾.

У визначений ранок Ст. Бандера нав'язав розмову з польським генералом. Про цю розмову Стаків пише так:

„До моого вікна не доходили всі слова, деякі речення обривалися, але, знаючи вже зміст розповідей польського генерала, мені було легко слідкувати за їх ходом. Пояснення і відповіді, які давав Ровецький Бандері, покривалися з усім тим, що він говорив мені два дні раніше . . .”

Боротьба УПА-ОУН примусила гітлерівців уже на схилі їхнього падіння поклонитися Бандері й просити в нього допомоги. Вол. Стаків каже, що одного гарного пополудня в коридорі зчинився великий рух: „сс-сівська сторожа бігала знervовано, чималий гурт почав наблизатися в напрямі моєї камери. Я вирахував, що йшло про камеру 71-шу. Вже ввечорі Ст. Бандера вистукав на кальорифері про відвідини в нього сс-группенфюрера Гайнріха Мюллера, шефа 4-го відділу Головного Управління Безпеки Райху, себто людини, яка безпосередньо керувала гештапівською екзекутивою, і найближчого співпрацівника Гіммлера та Кальтенбруннера . . .”

Про те, що просив Мюллер Бандеру, згадує інший свідок — Роман Ільницький, пишучи:

„У розмові Мюллер поставив Бандері пропозицію написати відозву до українських вояків червоної армії, щоб

21) Володимир Стаків: „Розмова з генералом Ровецьким”, „Українська Трибуна”, Мюнхен, р-к III, чч.: 52/174-55/178 за серпень-вересень 1948.

вони здавалися в полон і включалися в активну боротьбу проти Москви. В заміну ген. Мюллер обіцяв звільнити політичних в'язнів і натякав на деякі концесії для України, якої, зрештою, німці вже тоді не мали. Бандера подав на письмі зміст своєї відповіді Мюллерові. Пригадую, що Бандера пригадав Мюллерові жахливе трактування полонених червоної армії, яке закінчилося смертю кількох мільйонів колишніх вояків, в тому великої частини українців, пригадав масові арештування не тільки членів ОУН, а й інших українських патріотів, згадав терор, розстріли, ганьблення і пониження українського народу і нагадав розчленування української території на Райхскомісаріят, Генеральне Губернаторство і Трансніструю. „В тій ситуації — казав Ст. Бандера — я не можу писати звернення до бійців червоної армії, бо ви, німці, самі забрали мені всі потрібні до того передумови...”²²⁾.

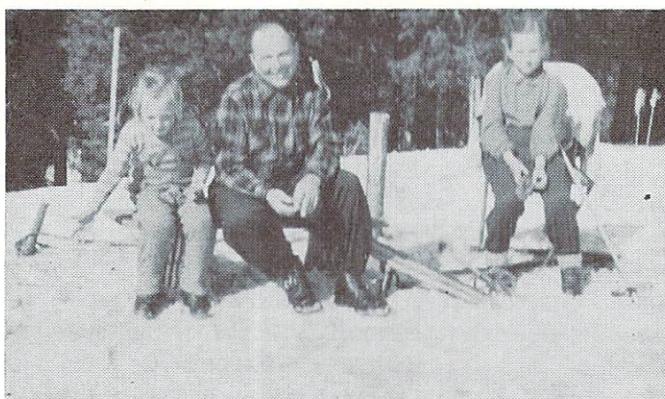
Але німці не давали за виграну. Наприкінці вересня 1944 року вони знову викликали на розмову Провідника ОУН і дозволили йому побачитися та поговорити в чотири очі з висланниками Головного Командування УПА й Проводу ОУН з України. Тоді Ст. Бандера зміг вперше від трьох років дістати вичерпну інформацію про політичну й мілітарну ситуацію в Україні, твердить Р. Ільницький. Правда, висилаючи своїх післанців до Провідника, ні УГВР, ані ОУН-УПА не бачили тоді ніякої політичної доцільності переговорювати з німецькою стороною, а якщо все таки це зробили, то тільки на те, щоб рятувати життя тим політичним діячам, які були в німецьких руках.

Звільнений наприкінці вересня того ж року, Ст. Бандера мусів проживати з родиною в Берліні, де німці ще кілька разів пробували прихилити його до себе. Але даремно. Користуючись допомогою друзів з ОУН, він 1-го

22) Роман Ільницький: „Події 30 червня 1941 р. та їх політичне тло”, „Український Самостійник”, Мюнхен, чч.: 31/289-36/294 за липень-вересень 1955 р.

лютого 1945 року таємно виїхав на південь Німеччини, згодом опинився в Іннсбуці, а відтак у Мюнхені.

Дальші роки — останніх 14 у житті Степана Бандери — це роки жорстоко позначені долею, роки важких переживань, трудів, боротьби, постійної загрози з боку ворога, роки оборони чистоти ідеї, роки злоби й напастей від найближчих таки друзів, роки зліднів і моральних мук.

В Альпах на лещатах.

Живучи ніби на волі, не в тюрмі, у вільному вже світі, серед своїх, Степан Бандера жив так, як ніхто інший з української суспільності. Люто переслідуваний московськими душогубами, які з трьох своїх кагебівських баз — Варшави, Праги і Східнього Берліну постійно намагалися знищити його, чи схопити його родину — дружину й троє маленьких дітей, Степан Бандера мусів жити щораз на новому місці, і щораз під іншим прізвищем. Для прикладу: у 1945 році він жив у маленькій місцевості Гільдесгайм біля Гарміш-Партенкірхен, у 1946 р. у Зенекінгу, в лісовій хатині, в якій не було ні води, ні туалети, в 1947 р. у Мюнхені, згодом в Алляху, у 1948 р. його родина жила в міттенвальдському таборі, а він сам тільки вряди-годи заїжджав до неї, у 1950 р. в Брайтбрунні над озером Аммер, у 1952 р. родина мусіла втікати до не-

величкого села Оберав біля Гармішу, у 1953 р. знову поворот до Брайтбрунну, від 1954 р. по день смерти у Мюнхені на трьох хатах. В ті роки Степан Бандера мав прибрані прізвища: від 1945 до 46 жив під прізвищем Карп'як Степан, від 1947 як Романишин Дмитро, від 1949 як Попель Степан.

Але ці тривожні роки не зламали духу Ст. Бандери. Уже в 1946 році він очолює ЗЦ — Закордонний Центр ОУН, незабаром ЗЧ — Закордонні Частини ОУН. У лютому 1945 р. конференція членів ОУН в Україні обирає його Головою Бюра Проводу ОУН, себто президії Проводу ОУН, віддаючи їому до рук усю найвищу владу.

І знову кількунадцять років тієї самої послідовної праці, невтомної ходи тим самим, обраним ще в юні роки, шляхом: праця над поширенням і зміцненням організаційної сітки-мережі, того повсякчасного ядра майбутніх збройних сил України, постійнечування над чистотою ідеї та збереження власнопідметності української національно-визвольної політики, і завдання іти в саму гущу народу, щоб з неї черпати власні сили, скеровуючи їх на допомогу воюючій Батьківщині. Цієї праці не можуть зупинити ні ворожі напади, ні удари з боку колишніх друзів, зневірених у себе й приманених обіцянками та вигодами чужої допомоги. Болото різних наклепів і одвертих нападів на Ст. Бандеру хляпає вже не краплинами, а ллється цілим струменем, ворожі удари, як смерть сл. пам. генерала Романа Шухевича й десятків інших друзів в Україні, стають щораз частішими, прикроці щоденного життя дошкуляють все більш і більше, але він височить, немов скеля понад проваллям бруду, стверджуючи слова мислителя, що „визначена долею людина живе так, що її існування є жертвою її ідеї”.

У той час найбільшої і найважчої скруті, у 1954-ті роки, коли здавалося, що в Україні вже навіки замовкла зброя борців, з московських тaborів смерти, з далекого Сибіру залунав могутній крик, що про нього з таким ве-

Остання дорога.

ликим відчуттям і силою висловився чужинець, німець Артур Фурман:

„Бандерівці, на фронт!.. Де не лунало це гасло під час в'язничних повстань в ССР? Всюди! Там, де спалахували вогні розрухів, бандерівці творили авангард. Так було на Далекому Сході, так було в Казахстані, в Сибіру, над Льодовим морем. Серцем і мозком наростаючої революції були бандерівці. Ген. Айзенгавер, ген. де Голь, кол. канцлер Аденавер — були, безперечно, великими мужами й безумовно ворогами комунізму, але кожний в'язень чи засланець — українець не ждав від них визволення з московсько-комуністичної неволі. Того визволення очікували тільки від однієї людини, вплітаючи свою надію в кожну молитву: Бандера! Яке значення мало питання дипломатичної і військової сили? Для мільйонів українців обабіч загорож з колючого дроту Бандера мав вартість цілої армії, слава його революційних чинів, блиск його імені й творча динаміка його незвичайної особистості, що впливали на нас з велетенською незламною силою, зрівноважували силу танків і літаків, яких він не мав.

„Бандера не був провідником тільки однієї організації, — твердить далі Артур Фурман, — він був провідником усього народу, поневоленого, але не скореного й воюючого українського народу. Я цілком свідомий того, — каже цей чужинець-німець, — що мое твердження натрапить на спротив деяких екзильних політиків. Але я тверджу тільки те, що відчували й думали сотні тисяч українців поза залізною заслоною. Провідництво Бандери беззастережно визнали всі українці, бо понад партійними розходженнями височіло одно-єдине, найбільше слово — Батьківщина. Велич його особистості швидше збагнули ті, що, не зважаючи на місце свого перебування, безперервно борються за свою свободу. Коли хто говорив про Бандеру, той одночасно думав про Україну. Обидві назви зіллялися в одне й те саме. Бо Бандера уо-

соблював у собі всі найкращі й найбільші чесноти українського народу, був для сотень тисяч, ба, для мільйонів вимріянним символом волі й незалежності”²³).

Цей поклик з московських тундр і тайги, з таборів смерти немов велетенський прожектор освітлює постатъ того обранця долі, який надав свою назву нашим десятиріччям. Велич цієї постаті є особистості Ст. Бандери близькуче зрозумів і той московський письменник, який сказав, що ім’я Бандери — це „просто слово, в якому сполучилися невситний сказ і жадоба помсти, і сподівання тих вірних синів своєї України, які ненавидять Москву, якою б вона не була — большевицькою, царською або ка-зна якою!”

Цього було досить, щоб найвищі московські партійні й урядові чинники в Кремлі вирішили й реалізували замах на Бандеру, дарма, що він жив на чужині, на чужій землі, у чужому місті.

І знову приходиться повторити, що „без містики немає політики”. В пізніші роки в річниці смерти Ст. Бандери сталися, як каже Ст. Ленкавський²⁴), дивні несподіванки. Точно в третю річницю з дня смерти Провідника, 15-го жовтня 1962 р. вбивця Сташинський вираховував перед німецьким судом прізвища своїх зверхників, організаторів скрітовбивчого замордування: Шелепіна і високих чиновників КГБ в Москві, від яких він одержував накази, щоб убити, яким складав звіт про виконання вбивства і від яких одержав за це відзначення.

У п’яту річницю з дня смерти Бандери, 15 жовтня 1964 р., довгорічний кат українського народу Нікіта Хрущов, який між іншими своїми злочинами апробував замордування Ст. Бандери, був скинений своїми конкурентами.

23) Артур Фурман: „Діло Бандери переможе!”, „Московські вбивці Бандери . . .”, стор. 553-555.

24) Степан Ленкавський: „У п’яту річницю . . .”

тами з посади диктатора московської тюрми народів. У той час у Кремлі почалося зрушення політичного курсу з далекосяжними для Москви наслідками. Це був розклад комуністичних сил і „єдності бльоку соціалістичних країн”.

Процес цього внутрішнього розкладу продовжується і в наші дні, в десяту річницю з дня смерті великого борця за волю України, Степана Бандери. Гострий конфлікт Москви з червоним Китаєм, загроза атомової війни і китайської відплати, постійні виступи молоді й діячів української культури, безконечні процеси й засуди на довгі роки ув'язнення в таборах каторжної праці — це дійсність, яка потрясас підвалинами московської імперії. Серед таких обставин нам доводиться відзначати 40-річчя Організації Українських Націоналістів і 10-річчя з дня смерті її Провідника.

Подруги й Друзі націоналісти! Сорок років пройшло з того часу, коли постала наша Організація, покликана до життя сл. пам. полк. Є. Коновалцем, зміцнена й доведена до вершин слави й сили покійним Провідником Степаном Бандерою. На протязі тих сорока років відійшли з наших рядів десятки тисяч найкращих подруг і друзів, виконуючи святий наказ: „Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї!” Нас наша, теж невідхильна, доля закинула в далекі країни, у так званий світ волі, поза межі того нелюдського горя і страждань, які панують в Україні. Але це не звільняє нас від тих обов'язків, що їх ми добровільно взяли на себе. Ми постійно мусимо пам'ятати про те, що „вихідне положення кожної чинності й метове назначення кожного нашого прямування — аж до нашої фізичної смерті — це Українська Нація”.

Богдан Нижанківський

ТИ ПОЛЯГ, ЩОБ НЕ ЗГОРЯЮЧИ, ГОРІТИ

Не лист осінній наше слово.
Ми прапор на труну Твою
Схиляєм і підносим знову
У незакінченім бою.

Не подолас смерть розп'яте
Бесмертя нашої землі!
Ти все віддав, умів віддати —
Всю кров за кров Її.

Зів'януть і вінки, і квіти.
Нехай зів'януть! Ти поляг,
Щоб, не згоряючи, горіти!
Ти — символ,
Стяг!

Не втихне біль. І ран Вітчизни
Не згоять туга, ні роки.
Ше ворог смертно кров'ю бризне
Від нашої руки!

Великий Друже!
Овид срій
Розколеться — і полетить
Тобі назустріч рідний вирій —
Вітчизни нашої блакить.

Леонід Полтава

НА СМЕРТЬ С. БАНДЕРИ

В жалобі і смутку земля восени:
Не стало великого сина.
Йдемо до Його дорогої труни —
Востаннє схилити коліна.

Але прапори, що квітчають Його,
Шумлять, як розбурхані води:
— Ніколи не можна забити того,
Хто прапором став для народу!

З-над Чорного моря, Карпат і Дніпра,
І з древнього Дону рівнини
Під прапор безсмертя йде брат і сестра —
Безсмертний народ України.

І клятва мільйонів grimить до небес
Мазепі, Петлюрі, Бандері:
— Ваш дух у мільйонах навіки воскрес,
Ваш дух перед нами, як сяючий хрест,
Як символ нової — державної ери!

17.X.1959 р.

Ольга Лубська

ПРИСВЯТА

От знову їй знов думки, мов хоровід,
Уперто оббігають світ навколо.
Парча і ризи. Мирра їй вітварі.
Ніде Тебе немає. Тоскно догорить
Остання хризантема, люблена до болю.
І пізній місяць — мосяжна підкова —
Не скотиться в спориш біля воріт.
А дні стрункі, як голубі тополі.
Червоне золото на вітах никне.
Ой, леле, серце вірити не звикне
Цій божевільній істині ніколи.

26.10.1959.

Микола Щербак

15 ЖОВТНЯ 1959

Уже не кулі, не гранати,
Не поєдинок у бою, —
Впускає хижо кат до хати
Отрутну і слизьку змію.

І злісним косооким зором
У щілину спостеріга,
Як скоче й в'ється чорним колом
Повзучий і живучий гад.

Кривава мить... У смертнім герці
До зброї припада рука,
Але зміюка жалить в серце,
У саме серце — і зника...

Ще гострий погляд... Ще б дихнути!...
Іще блукає спрагло зір
Землею рути і отрути,
У зворах предковічних гір.

І смерті непокірний зроду,
Але в пориві до мети,
Він долу падає на сходах,
Щоб вгору до вершин зійти!...

НА СМЕРТЬ ПРОВІДНИКА

*Великому Синові Українського Народу,
Провідникові сл. пам. Степанові Бандері
присвягую —* *M. Верес.*

Осінній день... Вінки... І домовина,
А в далині шпилі готичних веж,
І знову ти в жалобі, Україно,
І смуток знов охоплює без меж.

Бандера впав... Чому це все не сниться,
Чому звучать жорстокістю слова,
Що між могил баварської столиці
Неждано так з'явилася нова...

І зводжу зір на обрії крижалльні,
І погляд гнів глибокий застеля,
Так, чуть його — зловтішний, тріумфальний
Катюги сміх за брамою Кремля.

Радіс він, що час підкрався смерти,
Що згас в очах безудержний порив,
Що низько ми схиляємо вчетверте
З мільйонів щогл печалі прaporи . . .

Ми хилим їх, ми клонимо в пошані
І лиш на мить здригається рука,
Остання честь Людині полум'яній,
Палкий салют чинам Провідника!

А мить пройде, й рука зміцніє знову,
І криця знов дзвенить у лезах лав,
Трибуна наш, ми все напоготові
Кінчiti змаг, що Ти був розпочав!

І надарма з отрутою ампулки,
Розриви бомб, і підступ й револьвер,
У той підїзд мюнхенського провулку
Бандера впав та в ньому не умер.

І Мюнхен звівсь девізом поміж нами,
В одному нас єднаючи звені,
Як був Париж, як мури Роттердаму,
Як ті ліси під Львовом наливні.

Тож не радій, тиране, передчасно,
І сліз гірких, ні розпачу не жди,
Побачиш ти, як ще цвістимуть рясно,
Де обрій наш, увільнені сади.

І затремтять простори злотопері,
І вітер гімн свободи рознесе,
За смуток наш, за Мюнхен, за Бандеру —
Відповіси, убивнику, за все! . .

Листопад, 1959 р.

Видано фінансовими заходами
Українського Клубу „Діброва”
в Ню Йорку

